

Ouderen doen ertoe

Ouderen doen ertoe

*Hoe de oudere mens
vanuit een (zorg)gemeenschap
van betekenis kan zijn*

Margriet Sprong-Brouwer

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Deze uitgave kwam tot stand in samenwerking met het lectoraat Media, Religie en Cultuur van de Christelijke Hogeschool Ede en in opdracht van zorgorganisatie Riederborgh.

Ontwerp omslag: Reprovinci

Vormgeving binnenwerk: Studio Anton Sinke

ISBN 978 90 239 2771 6

NUR 752

© 2014 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervaelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Woord vooraf.....	7
Inleiding.....	11

Deel I Betekenis

1 Het leven ‘uitzitten’ of bloeien?	17
2 Delen: een betekenisvol leven.....	23
3 Ultieme zingeving: mijn verhaal in een groter Verhaal.....	34
4 Heling en groei: het opmaken van de levensbalans.....	46
5 Bijbelse inspiratie: de rol van ouderen en verlangen naar zin	59
6 Een onvervuld verlangen? Over de inrichting van de zorg.....	68

Deel II Relaties

7 Het sociale netwerk van de oudere.....	77
8 Ouderen en onze cultuur	86
9 Aard van relaties: een dialogische benadering.....	96
10 Hoe relatiegericht zijn bestaande zorgmodellen?.....	109

Deel III Gemeenschap

11 Authenticiteit en gemeenschap	127
12 Gemeenschapsvorming: de zorgleefgemeenschap	135
13 Veelkleurig verbonden: een delende gemeenschap.....	148
14 De kracht van rituelen: een vierende gemeenschap	159
15 Kwetsbaar bestaan: een helende gemeenschap.....	168
16 De lijn naar Boven: een verwachtende gemeenschap.....	175

Deel IV Praktijk

17 Een andere manier van kijken en handelen	185
---	-----

18	Generaties verbonden: J&O-maatjes	196
19	Integrale aandacht voor geloofsbeleving en levensvragen.....	210
20	Dynamiek in de wijk: Riederburen.....	230
21	Verder op de ingeslagen weg	244
	Literatuur.....	250

Woord vooraf

Nieuwe initiatieven kunnen ontstaan uit ontmoetingen met anderen en uit eerder opgedane ervaringen. Men is niet doelbewust op zoek naar iets nieuws, maar het nieuwe wordt geboren in de praktijk, waarin ideeën rijpen en groeien tot een avontuur dat je met elkaar aangaat. Zo ging het in Riederborgh met het onderzoek dat ik mocht doen en met het boek dat hieruit ontstaan is en dat u nu in handen heeft.

In de achterliggende jaren ben ik in mijn werk als geestelijk verzorger geraakt door de kracht en de kwetsbaarheid van zorgbehoefte ouderen. Wat een schat aan verhalen hoorde ik over onze geschiedenis, cultuur en het kerkelijk leven van vele decennia. Ik zag ouderen opbloeien als ze hun verhalen kwijt konden. Op andere momenten zag ik veel verdriet om de wonden die het leven geslagen had, om de eenzaamheid en de afhankelijkheid die men ervoer.

De opleiding contextuele hulpverlening die ik volgde en een predikantenretraite waarin ik het gedachtegoed van de New Wine-beweging leerde kennen, maakten dat ik op een andere manier ging kijken naar de dingen die mij in het contact met ouderen zo raakten. Zou het niet veel mooier zijn als de verhalen van ouderen ook buiten de muren van een instelling gehoord worden? Zou dat niet meer balans en vreugde brengen in het leven van de ouderen, waarin zij – zorgbehoefte als ze zijn – zo vaak aan de ‘ontvangende’ kant zitten? Voor de samenleving zouden hun levenservaring en het erfgoed dat zij delen in verhalen verrijkend kunnen zijn. Wat betreft de kwetsbaarheid en de innerlijke pijn bij ouderen vroeg ik me af of we niet te snel denken dat ouderen toch niet meer de veerkracht hebben om te veranderen. Mogen we niet

verwachten dat zij met Gods liefde, die vaak zichtbaar wordt door mensen, kunnen bloeien in de levensavond?

In dezelfde periode dat ik anders naar dingen ging kijken en nieuwe vragen kreeg, groeide bij Jaap van Dijke, de directeur-bestuurder van Riederborgh, een verlangen om de identiteit van de organisatie anders in te vullen, meer aansluitend bij de leefwereld en de behoeften van de ouderen. Hoe zouden we in een snel veranderende samenleving als christelijke organisatie op een nieuwe manier invulling kunnen geven aan onze (diaconale) opdracht om voor de oudere medemens te zorgen? Zouden we ouderen niet veel meer zichtbaar kunnen maken?

We ontmoetten mensen uit andere organisaties, die ook nadachten over de invulling van hun identiteit en verrast waren door de manier waarop wij er in Riederborgh mee bezig waren. Toen werd het plan opgevat om een christelijk welzijnsconcept te ontwikkelen waarin gedegen onderzoek direct vertaald en geïmplementeerd zou worden in de praktijk, om daarmee niet alleen onze organisatie, maar ook anderen te kunnen dienen.

Via Ab Berger – die verschillende keren training en advies aan ons management gegeven heeft en voorzitter is van de Stichting voor Christelijke Filosofie – kwamen we in contact met Jan van der Stoep, die zich onder meer bezighoudt met de manier waarop christelijke organisaties vormgeven aan hun identiteit in een netwerksamenleving die hen voor vele nieuwe vragen stelt. Zo werd de samenwerking tussen Riederborgh en de Christelijke Hogeschool Ede geboren, in het bijzonder met het lectoraat Media, Religie en Cultuur, waarvan Van der Stoep in die periode lector werd.

Op de weg die we sindsdien in Riederborgh zijn gegaan ontmoeten we steeds weer mensen die enthousiast raken omdat we, in een zorgwereld die meer en meer gestuurd wordt door targets en euro's, gericht zijn op de bloei van ouderen en hen zichtbaar weten te maken als bijzondere mensen die veel te geven hebben.

Ontmoetingen en gesprekken leidden tot een opdracht voor onderzoek waaraan ik met vreugde heb gewerkt. Ook het schrijven van dit boek is

vrucht van een samenspel met vele andere mooie mensen. Velen hebben om mij heen gestaan en een bijdrage geleverd. Hen wil ik graag bedanken.

Mijn dank gaat in de eerste plaats uit naar Jaap van Dijke, mijn leidinggevende en directeur-bestuurder van Riederborgh. Jaap, bedankt voor het appèl dat je op mij hebt gedaan om onderzoek te gaan doen en voor het grote vertrouwen dat je mij hebt geschonken. Ik vind het bijzonder dat jij het lef hebt gehad om tijd en middelen vrij te maken voor onderzoek in voor de organisatie turbulente en onzekere tijden. Bedankt voor alle keren dat ik met je kon sparren, waarin we zowel diepe gesprekken voerden als vele hobbels onder ogen zagen. Je hebt mij op velerlei wijzen geholpen. Ik kon altijd een beroep op je doen.

Jan van der Stoep, lector Media, Religie en Cultuur aan de Christelijke Hogeschool Ede en mijn begeleider, wil ik heel hartelijk danken. Jan, ik heb heel veel van je geleerd. Dank voor je scherpe analyses, je meedenken, je bemoedigende woorden als er fasen in het proces waren die ik lastig vond, je grote betrokkenheid en je humor.

De collega's van de kenniskring van het lectoraat wil ik bedanken voor de inspirerende bijeenkomsten die we hadden, waarin we discussieerden over thema's die relevant zijn voor onze onderzoeken en we elkaars werk bespraken. Jan-Carel Vierbergen van de Christelijke Hogeschool Ede bedank ik voor het meelesen, interpreteren en verwerken van de door mij gehouden diepte-interviews onder cliënten. Ik kijk terug op een plezierige samenwerking.

Binnen Riederborgh zijn er heel veel mensen die mij geholpen en geïnspireerd hebben: collega's, cliënten, vrijwilligers en familieleden. Jullie meningen en openhartigheid in diepte-interviews, in gesprekken, in de zitting in werkgroepen hebben mij veel input en output gegeven.

Mijn dank gaat verder uit naar scholieren van het Wartburg College en het Farel College, die tussen 2010 en 2012 meegedaan hebben aan het J&O-maatjesproject. Jullie hebben mij verteld en laten zien wat het voor jullie heeft betekend om een maatje te zijn van een oudere. Een speciaal dankwoord aan Addy van der Graaff, die in deze periode coördinator was en heel veel werk heeft verzet.

Een woord van dank aan twee collega's die ik met name wil noemen: Rieka de Frel, zorgmanager, en Marleen Blokland, beleidsmedewerker. Bedankt dat jullie al mijn teksten kritisch gelezen hebben en suggesties deden voor verbetering.

Beppie de Rooy en Lydeke van Beek van Boekencentrum bedank ik voor hun enthousiasme en hun professionele en plezierige begeleiding.

Ik had dit boek niet kunnen schrijven zonder de steun van mijn gezin. Jullie gaven mij de ruimte die ik nodig had. Hans, bedankt voor alle keren dat je een lekkere maaltijd op tafel zette als ik de tijd weer eens vergeten was. Franciska, dank je wel voor je geduld met mama als zij met haar gedachten ver weg was. Jouw verhalen brachten mij terug in het hier en nu.

Bovenal gaat mijn dank uit naar mijn hemelse Vader, die mij de inspiratie en de kracht gaf voor het schrijven van dit boek.

Margriet Sprong-Brouwer

Inleiding

Zijn zorgbehoefte ouderen saaiere mensen die hun tijd gehad hebben en de samenleving alleen maar geld kosten? Afgaande op berichtgeving in kranten en discussies op de televisie zou je dat bijna gaan geloven. In het publieke discours wordt vooral *over* zorgbehoefte ouderen gesproken en weinig *met* hen. Het gaat vooral over de betaalbaarheid van de zorg en de menswaardigheid in de zorg, waarbij misstanden in verpleeghuizen als schrikbeeld fungeren.

Waar zouden zorgbehoefte ouderen nu zelf behoefte aan hebben? Waar verlangen zij naar? Om in zorgtaal te spreken: wat is ‘de vraag’ van de cliënt? Wil hij een grotere kamer, een extra douchebeurt of de garantie dat zijn huishoudelijke hulp blijft? Dat zijn belangrijke vragen: vooral onzekerheid is moeilijk voor wie van anderen afhankelijk is. Toch ligt het verlangen van veel zorgbehoefte ouderen ergens anders, zo zal blijken in dit boek. Ter illustratie een gespreksfragment.¹

Een vriendelijke heer is dik tevreden met de zorg die hij krijgt. Er wordt goed voor hem gezorgd en de meeste zorgmedewerkers zijn vriendelijk, al merk je volgens hem meteen of ‘iemand het uit liefde doet of voor de poen’. Als we doorpraten over de kijk van de samenleving op ouderen en wat hij daar zelf van ondervindt, antwoordt hij: ‘Je hebt een gevoel dat je er eigenlijk niet meer bij hoort. Dat je weg wordt gezet. Net als een plant die altijd mooi voor het raam heeft gestaan: op een gegeven ogenblik wordt hij een beetje weggezet en hij wordt nog een beetje minder en op de lange duur schuiven ze

¹ Afkomstig uit een diepte-interview met een cliënt in 2010.

hem zo weg. Hij wordt eigenlijk helemaal vergeten. Hij is uit het zicht. En dat is met de mensen ook zo.'

Technisch wordt er goede zorg geleverd, zorgmedewerkers doen hun uiterste best en toch is deze cliënt niet echt gelukkig en voelt hij zich aan de kant gezet. Deze zorgbehoefte man staat niet alleen in zijn beleving. Ouderen willen ertoe doen. Zij willen van betekenis zijn. Het vreemde is dat ze dat niet 'mogen' zijn. Hun verlangens worden vaak niet gehoord. Natuurlijk kijken we in onze samenleving naar ouderen om, in de zorg, in de kerk, in buurtcentra. We regelen en doen van alles, maar het is vrijwel altijd een beweging van 'ons' als gezonde participerende burgers naar 'hen', de zorgbehoeftegen. Er is sprake van eenrichtingsverkeer.

Kan het anders? Wat gebeurt er met ouderen als zorgaanbieders echt gaan luisteren naar hun verlangens ertoe te doen en van betekenis te zijn? Welke gevolgen heeft dat voor de inrichting van hun zorg- en dienstverlening? Hoe kunnen zij ouderen meer zichtbaar maken? Wat gebeurt er in dat geval met ouderen en met hun omgeving? Bloeien aan de levensavond is mogelijk, ook als men zorgbehoeftegen is. Waar tweerichtingsverkeer is tussen ouderen en de samenleving blijkt dat ouderen haar iets te bieden hebben als erfdelers.

Dit is een boek over verlangens van ouderen, relaties, gemeenschap en zorg- en dienstverlening in de praktijk, in een context van een zorgwereld die steeds meer door economische motieven beheerst wordt.

Context en doelgroep van dit boek

Dit boek is ontstaan als een neerslag van een onderzoek dat ik in opdracht van Riederborgh heb uitgevoerd. Riederborgh is een zorgorganisatie in Ridderkerk, met een protestants-christelijke identiteit. Daar leefde de wens om in de sterk veranderende zorgwereld de identiteit op een nieuwe manier vorm te geven en een christelijk welzijnsconcept te ontwikkelen waar ook andere organisaties mee uit de voeten kunnen. Riederborgh zocht daarin samenwerking met de Christelijke Hoge-

school Ede. Als onderzoeker was ik verbonden aan het lectoraat Religie, Media en Cultuur onder leiding van Jan van der Stoep.

In dit boek vindt u geen kant-en-klaar welzijnsconcept. Het woord ‘concept’ is veel te statisch voor de weg die wij in Riederborgh gegaan zijn. Met recht kan ik spreken van een ontdekkingsreis die nog niet ten einde is. In dit boek vindt u een denkkader waarbij het verlangen naar betekenis onder zorgbehoefte ouderen in beeld wordt gebracht en neergezet in een omgeving die een zorgaanbieder kan scheppen, om het vervolgens leidend te maken in zijn zorg- en dienstverlening. U leest tevens over de praktijk in Riederborgh.

Het onderzoek waarop dit boek gebaseerd is, is empirisch geïnformeerd, maar pretendeert niet uitputtend te zijn. Kwalitatief onderzoek en literatuuronderzoek stonden ten dienste van de praktijk. Riederborgh was proeftuin. Voor kwalitatief onderzoek heb ik onder meer gebruikgemaakt van de methode van *action based research* van Coghlan.

In dit boek ademen de hoofdstukken een verschillende sfeer. Op sommige plaatsen ga ik in de theorie de diepte in om bouwstenen te kunnen aandragen voor een goed denkkader, op andere plaatsen komt de praktijk veel meer naar voren. Hoewel het boek geschreven is vanuit een christelijke levensovertuiging, is de opzet zo dat ook beleidsmakers en managers van niet-christelijke zorgorganisaties met veel van wat we hebben ontdekt hun voordeel kunnen doen. In hoofdstuk 5 en hoofdstuk 19 komt de christelijke identiteit expliciet naar voren.

Opbouw van het boek

Dit boek is opgebouwd uit vier hoofddelen. Het eerste deel draait om het verlangen naar betekenis. Uit diepte-interviews met cliënten blijkt dat het gaat om een tweeledig verlangen, dat te maken heeft met ‘ertoe doen’ en de zin van ‘het’ leven. In dit deel wordt duidelijk waar dit verlangen vandaan komt en wanneer dit zichtbaar wordt. Ik maak hierbij gebruik van psychologische, gerontologische en theologische inzichten. Dit verlangen blijkt door de inrichting van de zorg niet of nauwelijks gehoord te worden.

In het tweede deel staan relaties centraal. Verlangen naar betekenis krijgt gestalte in relaties. Zijn die relaties er eigenlijk wel voor ouderen? Aan de orde komen het kleiner wordende sociale netwerk van de oudere en de kijk van de samenleving op zorgbehoefte ouderen. Aan de hand van het dialogisch denken laat ik zien wat voor soort relaties wenselijk zijn om aan het verlangen naar betekenis tegemoet te komen. Vervolgens houd ik bestaande zorgmodellen tegen het licht van deze inzichten. Hoe dialogisch zijn zij? In hoeverre komen zij tegemoet aan het verlangen naar betekenis?

Het derde deel gaat over gemeenschapsvorming. Ik introduceer de zogenoemde zorgleefgemeenschap. Hoe ziet zo'n gemeenschap rondom zorgbehoefte ouderen eruit? Waar loopt zij tegen haar grenzen aan en op welke risico's moet men alert zijn? Contouren van deze gemeenschap, die een netwerkstructuur heeft, worden geschetst. Zij is open naar de samenleving. Delen, vieren, helen en verwachten zijn sleutelbegrippen.

In het vierde en laatste hoofddeel staat de praktijk centraal. Hoe kan een organisatie zo ingericht worden dat haar kaders dienstbaar zijn aan de praktijk? Welke keuzes heeft Riederborgh gemaakt op strategisch en beleidsmatig niveau om haar visie te kunnen verwezenlijken? Concrete vertaalslagen naar de praktijk worden beschreven. Verbindingen tussen jongeren en ouderen worden gelegd bij de J&O-maatjes. Zingeving is integraal verweven met de dagelijkse zorg- en dienstverlening. Dynamiek in de wijk wordt zichtbaar bij de Riederburen. Het laatste hoofdstuk biedt een blik op de toekomst.